

HALK MÜZİĞİ KAYNAKLARINDAN YENİ BİR SANAT MÜZİĞİNİN YARADILIŞI: BÉLA BARTÓK

Gökçe Altay*

Öz

Zengin ve çoklu kültür mirasına sahip olan bir toplumun müziği, çağdaş sanat müziğine kaynak olabilir mi? Eğer bu mümkünse, izlenmesi gereken yöntem ve ilkeler nelerdir?

Macar besteci ve etnomüzikolog Béla Bartók da, işte bu soruların yanıtlarını aramıştır. Konuyla ilgili olarak Bartók, araştırmalarının bir bölümünü Türk halk müziği kaynaklarına yöneltmiştir. 1936 yılında Türkiye'ye yaptığı araştırma gezisinde, otantik halk şarkılarının fonograf kayıtlarını gerçekleştirmiştir. Araştırmalarının sonuçlarını ise, kendi estetik anlayışı çerçevesinde birleştirerek, çağdaş müzik dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Onun bu eserleri, cumhuriyet döneminin birinci kuşak Türk besteci ve müzikologları için de yeni ufuklar açmıştır.

Bu makale, Béla Bartók'un estetik anlayışı çerçevesinde, halk müziği kaynaklarının çağdaş sanat müziğine aktarılması konusundaki düşünsel esasları ve yöntemleri ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Béla Bartók, halk müziği, çağdaş müzik

CREATION OF A NEW ART MUSIC FROM THE FOLK MUSIC RESOURCES: BÉLA BARTÓK

9
itobiad

Abstract:

Is it possible to create a new art music based on the resources of a society, that has a rich, multicultural music heritage? What are the possible methods and principles to be followed in order to achieve this goal? The composer and ethnomusicologist Béla Bartók, was looking for the answers of all these questions. Related with this issue, Bartók began his research on the subject of Turkish folk music sources. He made a field trip to Turkey, in the year of 1936, collecting phonograph records of some authentic folk songs.

The results of this research were combined with the framework of his own aesthetic view in his compositions, which had remarkable contributions to the contemporary music world. These works have opened new horizons for the composers and musicologist of the first generation Turkish musicians of the republic period.

This article, investigates the synthesis of folk music and contemporary art music in the context of Béla Bartók's aesthetic view, hence his intellectual principles and methods are discussed.

Key Words: Béla Bartók, folk music, contemporary music

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Bursa. altaygokce@gmail.com

Giriş

Zengin ve çoklu kültür mirasına sahip olan bir toplumun müziği, çağdaş sanat müziğine kaynak olabilir mi? Eğer bu mümkünse, izlenmesi gereken yöntem ve ilkeler nelerdir?

Macar besteci ve etnomüzikolog Béla Bartók da, işte bu soruların yanıtlarını aramıştır. Konuyla ilgili olarak Bartók, araştırmalarının bir bölümünü Türk halk müziği kaynaklarına yöneltmiştir. 1936 yılında Türkiye'ye yaptığı araştırma gezisinde, otantik halk şarkılarının fonograf kayıtlarını gerçekleştirmiştir. Araştırmalarının sonuçlarını ise, kendi estetik anlayışı çerçevesinde birleştirerek, çağdaş müzik dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Onun bu eserleri, cumhuriyet döneminin birinci kuşak Türk besteci ve müzikologları için de yeni ufuklar açmıştır.

Sanatçı, bu kültürel mirasın özüne sadık kalınarak, ona nasıl sahip çıkılabileceği, giderek küreselleşen müzik kültürü ortamında, onun nasıl ve hangi ölçüde değerlendirilebileceği gibi önemli konulara, sistematik olarak ışık tutmaya çalışmıştır.

Béla Bartók'un çeşitli halkların geleneksel müzikleri hakkında yaptığı araştırmalar, çağdaş müzik sanatının teknik ve estetik anlayışı üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bartók'un yaptığı bu araştırmaların özünde, çağdaş müziğin ve halk müziğinin gerçek anlamda sentezlenmesi anlayışı yatmaktadır.

Halk Müziğinin Gerçekliği

Bartók'un, halk müziği hakkında pek çok söylemi vardır. Bunları anlayabilmek için öncelikle, onun estetik anlayışı çerçevesinde halk müziğinin gerçekte ne anlama geldiğini kavramak gerekmektedir. Bestecinin söylemlerinde, dikkate değer en temel değer, "ruh" (*spirit*) kavramıdır. Çünkü ruh, salt bir müzik materyali olmaktan öte bir olgudur. Ruh, tüm yaşanmışlıkların bütünsel bir ifadesi ve gerçekliğin dolaysız anlatımıdır. "Şu konu dikkate alınmalıdır: burada mesele, halk müziği ezgilerinin sıradan kullanımı ya da onların içindeki bir cümlenin aktarımı değildir. Halk müziği ruhunun derinlemesine kavranması, kelimelere dökülmesi zor bir olaydır ve kendini ancak bu eserler içinde açığa çıkarır." ¹

¹ Béla Bartók and Benjamin Suchoff (ed.), *Béla Bartók – Essays* (University of Nebraska Press, Faber London, 1971), s.65.

Bartók'a göre bahsi geçen bu sanat eseri, esasen ortak bir ruhu simgeler ki bu, halk müziği ruhunda sanatçının duygularını ifade etme ihtiyacından doğar.² Bu anlamda ruh sözcüğü, kendi başına bir sanat eserinin varoluşu kapsamında çift anlamlı bir olgudur. Bu demektir ki, bir sanat eseri, hem halk müziğinin, hem de sanatçının kişisel hisleri doğrultusunda gerçeğin bir yansımasıdır. Peki, bu nasıl olur? Bartók bu soruyu sanat yaşamı boyunca çözümleme arayışında olmuş ve bunu, "sanatçının doğruculuğu" ve "halk müziğinin gerçekliği" gibi bazı temel kavramlar altında cevaplamaya çalışmıştır. Kaldı ki Bartók'un "gerçeklik" olarak nitelendirdiği halk müziği, ancak ve ancak yaşanarak ve deneyimlenerek açığa çıkartılabilir: "Ben şiddetle inanıyor ve tanıklık ediyorum ki, gerçek sanat yalnızca yaşanmışlıkların etkileri altında yaratılabilir ve açığa çıkartılabilir."³

Bartók bu gerçekliği, köy müziğinin özgün kaynaklarında aramaya koyulur. Bu yolculuk ilk olarak Macar köylerinde başlar ve ardından, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Asya ülkelerine kadar devam eder. Bu yolculuklarda topladığı kaynaklar sonucunda neyin gerçek halk müziği (ki bu genel anlamda köylü müziğidir) ve neyin popüler müzik olduğunu irdeler. Sözü geçen bu popüler müzik, zamanında Liszt ve Brahms gibi besteciler tarafından da pek rağbet görmüş, ancak Bartók'a göre bu, "sempatik bir yaklaşım", "egzotik bir çekicilik" ya da bir "tazelik" olmaktan pek fazla ileri gidememiştir. Bartók bu konuyu takiben 20. yüzyılın erken dönem bestecilerinden Debussy ve Ravel'e de bir gönderme yapar: "Saf halk müziği, yüksek sanat müziğimize girmeye ve onu etkilemeye ancak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında başlamıştır."⁴

Bartók'a göre ilk kez bu iki besteci, kalıcı bir biçimde çeşitli halk müziklerinden yararlanmışlardır. Kendi halk müziğinden faydalananlara örnek olarak ise, Debussy'nin eski Fransız müzik mirasına olan yönelimine işaret eder: "Debussy, Wagner'in deklamasyon stilinden kurtulmak amacıyla, eski Fransız deklamasyonuna ulaşma olanağına sahip oldu. Biz Macarların ise bu sorunu çözmek için, *parlando* stilineki köy ezgilerimiz dışında hiç bir şeyimiz yoktu."⁵

² Judith Frigyesi, *Béla Bartók and Turn-of-the Century Budapest* (University of California Press, 1998), s.122

³ Bartók and Suchoff (ed.), *Essays*, s.88.

⁴ Béla Bartók, Benjamin Suchoff (ed.): *Rumanian Folk Music* (The Hague – Martinus Nijhoff, 1967 – 75), c. II, s. 26

⁵ Bartók, Suchoff, *Essays*, s.309

Deklamasyon stili genel anlamda kökleri antik Yunan dramalarına dayanan, müzikte konuşmanın ağırlık kazandığı bir ifade tarzıdır. Wagner'in operalarında bu stil çok etkili bir biçimde yer alır. Bartók'un sözünü ettiği *parlando* stili ise *parlando rubato*, yani, Doğu Avrupa halk müziklerine özgü, daha serbest ve doğaçlamaya yatkın bir deklamasyon türüdür

Otantik halk müziğine yönelme bağlamında Bartók'un üzerine eğildiği öncelikli konu ise, eski tip Macar halk müziği olmuştur. Bunun nedeni, bu türün ender rastlanan mükemmellikteki yapısından kaynaklanmaktadır. Besteci halk müziğini genel anlamda antik ve güncel olmak üzere iki gruba ayırır. Güncel ezgiler esasen marş ritminde, daha katı bir forma sahiptir

Genel olarak, küçük ölçekte bir şarkı formu niteliğindedir. Eski melodiler ise *parlando rubato* stilinde olup, ilk türde gözlemlenen biçimdeki gibi, katı bir şekilcilikten uzaktır. Bartók'un eski tip olarak adlandırdığı bu tür, bir Macar kültürü ürünüdür. Muhtemel olarak kökenleri Transilvanya'nın Székely halkına ve daha genel yapıda Asya müzik kültürüne dayanmaktadır. Sonuç itibariyle, bu kültürlerin müzik yapılarının ortak temelini pentatonizm oluşturmaktadır. Bartók'a göre bu eski tür halk ezgileri, son derece değerli, ilginç ve heyecan verici olmakla birlikte, daha çok homojen bir karaktere sahiptir.

Tüm bu tartışmalarla birlikte Bartók, popüler sanat müziği ve gerçek halk müziği arasındaki temel farklılıkları ortaya çıkartma konusunda da ısrarcı bir tavır sergiler. O, gerçek halk müziği olarak nitelendirdiği otantik örnekleri tanımlama konusunda daha da ileri gitmeyi amaç edinir: "Gerçek halk müziği, az ya da çok değişmez olan, bir ulusun köylü sınıfına ait bir müzik stilineki ezgilerden oluşur. Bu noktadan yola çıkarak, cesaretli olmak adına, biz bu müziğe basitçe "köylü müziği" diyeceğiz... Her ulus, belirli bir kültür ve gelişim evresinde kendine özgü bir müzik stiline sahiptir. Köylü müziği, kelimenin tam anlamıyla "doğal bir olgu" olarak görülmelidir... Bu bağlamda bu müzik türü, bireysel parçalarında mutlak bir sanatsal mükemmelliğe sahiptir. Söz konusu olan minyatür formlarda bulunan bir mükemmelliktir ki bunun, büyük ölçekteki bir başarıya eşit olduğu söylenebilir. Bu müzik, olağanca sade anlatımlarla, tazelik ve hayatla, kısa, ancak tam ve uygun bir orantıyla,

bir fikrin müzikal anlamda nasıl ifade edilebileceğine dair klasik bir modeldir.”⁶

Oldukça iddialı bu söylemler ne derece anlaşılabilir bir niteliktedir? Bartók’un anlatmak istediği, halk müziğinin gerçek doğası nedir ve bunun çağdaş müzik sanatındaki yeri ve etkileşimi nasıldır?

Yenilikçi Bir Sentez Model: Özgün Halk Müziği Kaynaklarından Çağdaş Sanat Müziğine

Dönem itibariyle otantik halk müziği kaynaklarının etkileri, Stravinsky ve Kodály’ın eserlerinde de daha açık ve etkili bir hal almaya başlar. Stravinsky’nin durumunda göze çarpan önemli nokta, halk müziğinin ustalıkla bir şekilde taklit edilmesi yerine, zamanla bu müzik türünün etkili bir şekilde benimsenmesi ve bestecinin müzik dilinin temelini oluşturmasıdır.

Bu bağlamda Bartók’un halk müziğine bakış açısının, bestelerinin kuruluşundan estetik döngüsüne kadar ne denli önemli olduğu gözlemlenmektedir. Besteciye göre köy müziğinin gerçek tabiatının saptanmasıyla birlikte, bu müziğin çağdaş sanat müziğinin yapılanmasında temel kaynak işlevini üstlenmesi, doğal bir sonuçtur. Zira köy müziğinin anlatımının dolaysız oluşu ve herhangi bir sanat endişesi taşınamaması, bu müziği doğal bir kaynak konumuna getirmektedir. Halk müziği ezgileri, besteciye göre romantik dönemin alışlagelmiş ağdalı anlatımının ve o tutku dolu fırtınalarının aksine, son derece yalın bir anlatıma sahiptir. Köylüler şarkılarını ve danslarını çeşitli törensel amaçlarla icra ederler. Bu törenlerin içeriği, köy insanının birebir içinde bulunduğu doğa ve yaşam döngüsüne ilişkindir. Ninniler, ağıtlar, hasat türküleri ve sevda şarkıları gibi pek çok türden ezgiler, sade ve dolaysız ifade biçimlerini, aşırılığa kaçmadan korurlar. Ancak tüm bu sadelik, bir yeknesaklıktan veya anlamsız bir ilkelikten ibaret değildir. Tam aksine, bu ezgiler kendilerine özgü yapılarıyla ilgi çekici ve otantik örneklerdir. İşte Bartók’u etkisi altına alan da, bu özgün yapı ve ifade tarzı olur.

⁶ Bartók, Suchoff, *Essays*, s.246 – 248

Halk Müziği Kaynaklarının Çağdaş Müziğe Aktarımında İzlenebilecek Üç Aşamalı Yöntem:

İlk aşamada Bartók, köy köy dolaşır, otantik halk müziği örneklerini toplar ve ardından bu ezgileri düzenlemeye koyulur. Bartók ve meslektaşı Kodály, bu anlamda ilk “Macar Halk Şarkıları Koleksiyonu” nu yayınladılar (1906). Bu tarihten sonra da halk müziği olgusu, Bartók’un yaratıcılık hayatının eşsiz bir esin kaynağı olarak sürekliliğini korur. Besteci bu anlamda pek çok düzenlemeler yapar. Halk müziği üzerine uyarlamalar ve çeşitlemeler üzerinde çalışır. Zamanla bestecinin bu tür çalışmalarında sıklıkla rastladığımız, yeniden düzenleme biçimleri ortaya çıkar. Buradaki temel nokta, özgün ezgilerin tekrar yapılandırılarak, modern bir sanat formu açılımı sergileyebilmesidir.

İkinci aşamada, Bartók’un izlediği ilginç ve ustalıkla bir diğer çalışma yöntemi dikkat çeker. Burada, üzerinde titizlikle çalışılan yeni üsluptaki ezgilerin, eski, özgün tipteki şekillerine geri döndürülerek, özde pentatonik olan temel yapılarına tekrar kavuşturulmaları esastır. Her iki şekilde de yapılan çalışmaların yegâne amacı, özgün ve modern bir sanat formunun oluşturulması için sağlam bir zemin hazırlamaktır.

Bartók’un izlediği üçüncü bir çalışma yöntemi ise kendisinin yarattığı ve orijinaline çok yakın halk ezgileri olur. “Köy müziğinin sanat müziğine aktarımının bir diğer yolu da şu şekildedir: besteci gerçek bir köy ezgisinden yararlanmaz, ancak bizzat kendisi bu tür ezgiler oluşturur... Halk motiflerinden alınan bir sese ya da bir ses grubuna ısrarla asılmak bile, değerli ve sağlam bir adımdır: (bu tür bir yaklaşım) kompozisyon için sağlam bir iskelet yapısı sunar...”⁷

Gerek kendi müzikal dilinin özgün anlatımının, gerekse halk müziğinin orijinal yapısının aynı potada eritilmesiyle meydana gelen bu sentez oluşum, ilk başlarda dinleyiciye oldukça sert, hatta kimi zaman çığ, ancak son derece modern ve otantik gelir. Bestecinin yarattığı basit temalara, uyumsuz (*dissonance*) armoniler ve süslemeler eşlik eder. Sonuç olarak başlangıçta kavranması güç, ancak etkileyici ve felsefi içerikli, özgün bir müzik yapıtı ortaya çıkar.

Bartók gerek yazılarında, gerekse müziğinde, gerçek halk müziğinin sanat müziğinde kullanımına ilişkin esaslardan, daha

⁷ Frigyesi, s.119-120

kapsamlı bir şekilde söz etmeye başlar: “Bu arada halk ezgilerimizde oldukça inanılmaz orijinallikteki ritmik yapılardan da bahsetmeden edemeyeceğim. Tasavvur edebileceğimiz en özgür, ritmik olarak en kendiliğinden (*spontane*) yapıları, *parlando rubato* melodilerimizde bulmaktayız. İçinde sabit dans ritimleri olan bu ezgiler, en ilgi çekici, en ilham verici ritmik bileşimleri içeriyor. Bu yüzdendir ki, bu durum karşımıza yepyeni ritmik olanaklar çıkarmaktadır... Kulağa biraz garip gelebilir, ancak hiç bir tereddüt etmeden söylemeliyim ki, bir ezgi ne derece basit olursa, o derece karmaşık ve tuhaf bir armonizasyona yatkın olur. Ayrıca bu ilkel ezgiler, bizlere artık sıradanlaşmış üçlü akor yürüyüşlerinin izini göstermekten de pek uzaktır. Bu bir kez daha, ezginin ele alınması konusunda, ne denli büyük bir özgürlüğe sahip olduğumuzu göstermektedir. Ezgilerimizdeki ilginç dönüşümler, bizlere yeni armonizasyon yollarını da sergilemiştir.”⁸

Bu söylemlerle ek olarak Bartók, halk müziğinin doğal etkisinin, bestecinin yaratıcılık sürecini nasıl yönlendirebileceğini de açıklar: “Doğal olarak bir besteci en çok duyduğu müzikten etkilenecektir – yani kendi memleketinin (evinin) müziğinden. Bu durum muhakkak ki stilde coğrafi bir farklılık yaratır – en azından yüzeysel olarak.”⁹

Sonuç:

Bu ve benzeri pek çok ifade, Bartók’un estetik anlayışının başlangıç noktasını, müzik ve duygu arasındaki dolaysız ilişkinin oluşturduğu göstermektedir. Bartók için bu tür dolaysız bir bağ kurma bilinci, sanattaki en önemli erktir.

Daha teknik bir noktadan ele aldığımızda ise ortaya başka bir soru çıkmaktadır: halk müziğinin ruhu, artık halk müziği olmayan bir kompozisyonda kendini nasıl açığa çıkarabilir? Bartók önceleri her ne kadar bu konuya ilişkin teknik bir açıklama yapmaya çalışsa da, daha sonraları müzikte ruhun yansıtılmasının, salt teknik anlamlarla açıklanamayacağı görüşünü savunmuştur. Bunun yanı sıra, Bartók’un yaratı kaynaklarının, özgün halk müziği kaynaklarından daha soyut bir hale geldiği dönemde bile, bazı eserlerin, en azından yüzeysel olarak halk ezgilerinin bazı özellikleriyle örtüşerek yeniden bir yapılanma süreci izlediği söylenebilir. Bu anlamda, Bartók’un halk müziğinin bazı öğelerini değişime uğratarak, onlar üzerinde çeşitlemeler yaratarak,

⁸ Malcolm Gilles, *The Bartók Companion* (London: Faber and Faber Ltd., 1993), s. 145

⁹ Gilles, s. 146

bazılarını ise özgün, yapısal fikirler olarak değerlendirdiği gözlemlenir. Özetle, Bartók'un olgun eserlerinde, bir yandan kendi kapasitesindeki halk müziği hissiyatını daha da yoğunlaştırarak işlediğini, diğer yandan ise bunu, kendi kişisel yorumunun süzgecinden geçirerek bir ifade bütünlüğü yarattığını belirtmek olasıdır.

Bartók'un halk müziğinin sanat müziği içerisindeki etkisini ve etkileşimlerini, düşünsel anlamda nasıl formüle ettiği, aşamalar halinde şu şekilde aktarılabilir:¹⁰

Birinci Evre: Halk Müziği Düzenlemeleri

- Tematik olarak Halk Müziği: Doğrudan alıntılama

İkinci Evre: Halk Müziğine Öykünme

- Tematik olarak Halk Müziği: Halk Müziğine yakın eserler kurgulayarak yeniden canlandırma

Üçüncü Evre: Halk Müziğinin Soyut Anlamda, Biçem Özellikleriyle Özümsemesi

- Bir biçem ve deyim olarak halk müziği kaynaklarından yararlanarak, özgün yapıt oluşturma

SONUÇ: İdeolojik Bağlamda Halk Müziği

Bartók'un halk müziği – çağdaş sanat müziği sentezi ve halk müziğinin gelecekteki yeri ve önemine yönelik şu söylemi dikkat çekmektedir: “Öyle zannediyorum ki, köy müziği gelecekte bugün olduğundan çok daha önemli bir rol oynayacaktır. Yeni bir nesil, kendi sanat müziklerinde, halk müziğinin bugüne kadar keşfetmediğimiz bir yanını bulabilir ve onu şekillendirebilir. Bu arada bizler ise, safiyâne bir kayıtsızlıkla, bu yok olabilir hazineyi korumak için, aslında hiç bir şey yapmamaktayız.”¹¹

¹⁰ Gökçe Altay, “Béla Bartók – A Stylistic Reserach” (Yüksek Lisans Tezi, Codarts, Rotterdam, 2006), s.85

¹¹ Frigyesi, s.157

Kaynaklar

Altay, Gökçe, “Béla Bartók – A Stylistic Reserach”, Yüksek Lisans Tezi, Codarts, Rotterdam, 2006

Bartók, Béla, *Turkish Folk Music From Asia Minor*, Bartók Records & Publications, 2002

Bartók, Béla and Suchoff, Benjamin (ed.), *Rumanian Folk Music*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1967 – 75

Bartók, Béla and Suchoff, Benjamin (ed.), *Béla Bartók – Essays*, University of Nebraska Press, Faber London, 1971

Demény, János (ed.), *Béla Bartók Letters*, London: Faber and Faber Ltd., 1971

Frigyesi, Judith, *Béla Bartók and Turn-of-the-Century Budapest*, University of California Press, 1998

Gilles, Malcolm, *The Bartók Companion*, London: Faber and Faber Ltd., 1993

Lendvai, Ernő, *Bela Bartok: An Analysis of His Music*, Pro Am Music Resources, 1991

Moreux, Serge, *Béla Bartók*, London - Harvill, 1953

Saygun, Adnan A., *Folk Music Research in Turkey with Bela Bartók*, Budapest, 1976

Wilson, Paul, *The music of Béla Bartók*, Yale University Press, 1992

Künye:

Altay, Gökçe, “Halk Müziği Kaynaklarından Yeni Bir Sanat Müziğinin Yaradılışı: Béla”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* I, (2014): 9-17.